

НЯКОИ АСПЕКТИ НА НОВИЯ ХАРАКТЕР НА ТРУДА В ГЛОБАЛНАТА ИКОНОМИКА

Светла Джурова

Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, 1700 София

РЕЗЮМЕ. Представителите на икономическата мисъл са единодушни, че времето в което живеем, изисква да се разбере как човешкият фактор може да се активизира и да се направи решаващ за всички сфери на общественото - икономическия и политическия живот. За целта е необходимо да се разгледат особеностите на новия характер на труда в глобалната икономика и по-специално да се изяснят функциите на физическия труд и неговото сближаване с умствения и важните аспекти в съдържанието и характера на труда на неквалифицираните и квалифицираните работници, да се систематизират критериите позволяващи да се охарактеризира процеса на интелектуализация на човешкия труд, да се даде съвременна интерпретация на въпросите за "новата средна класа", за полипрофесионализма и др.

SOME ASPECTS OF LABOUR CHANGE IN GLOBAL ECONOMY

Svetla Djurova

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia

ABSTRACT. Representatives of economic theory support the thesis that our reality requires activation of human factor in all fields of social and economic life. For that purpose the peculiarities of the changed labour in global economy should be discussed and especially the functions of physical labour and its connection with intellectual labour as well as the important aspects of the content and the kind of labour of nonqualified workers. The criteria for describing the process of intellectualization of human labour should be systematized as well as contemporary interpretation of the problems of the 'new middle class' and the polyprofessionalization should be made.

Въведение

В глобалната икономика, основаваща се предимно на знания и идеи, голяма част от работната сила е заета с генериране на стойност по линията на нематериални продукти, софтуер, информация, реклама, услуги и др. Според А.Тофлър информацията се превръща в главна сила на производството [Тофлър, 1996]. Това дава основание на някои представители на икономическата мисъл да твърдят, че информацията ще измести труда като главен социален и икономически проблем. Разглеждането на някои аспекти на новия характер на труда в условията на глобализация на икономиката дава възможност да се види несъстоятелността на подобна теза.

Промяна в характера на труда в условията на глобализация на икономиката

Икономическото явление глобализация се проявява в промяната на националните икономики към една глобална икономика, чието производство е интернационализирано и чиито капитали, работна сила и стоки се движат свободно в световното икономическо пространство. За защитника на технотронното общество А.Тофлър основните характеристики на глобализацията са: първо, повсеместна информация. Той пише, че "за разлика от земята и машините, които могат да бъдат използвани само един път, знанието по същността си е неизчерпаемо" [Тофлър,

1996]; второ, глобалната икономика се характеризира с непрекъснат процес на разширяване на знанията. Тя е "учещата" се икономика. Нивото на знания, а не собствеността, се явява фактор за социална диференциация; трето, в икономиката се обособява информационния бизнес; четвърто, променя се характера и съдържанието на човешкия труд; пето, осъществява се еволюция към нов бизнес - култура и непрекъснати промени в мениджмънта и др.

Посочените важни характеристики на процеса на глобализация стават обект на дискусия. Някои учени твърдят, че информацията се превръща в главна сила на производството и измества труда като важен социален и икономически проблем. Това налага да се разгледат някои основни аспекти на новия характер на труда в глобалната икономика.

Новите производствени и социални възможности на съвременния научно-технически прогрес имат първостепенно значение както за духовния прогрес на човека и облекчаването и обогатяването на неговия труд и живот, така също и за многостранното развитие и реализация на личността. В тази връзка, проблемът за човека заема централно място както в политическите доктрини и програми на редица партии и правителства, така и в документите на много международни организации.

В условията на глобализация с особена сила и острота се поставят въпросите свързани със същността и ролята на човека в историята на обществото, със смисъла и целите на неговото битие, с неговата свобода и съдба в бъдеще. Новите технологични способности на производство, съществено изменят положението на човека в тях.

Съвременният научно-технически прогрес открива невиджани преди това възможности за издигането на личността, за обогатяване на всички сфери на нейната жизнена дейност и на първо място, сферата на труда. Една от неговите съществени характеристики е превръщането на науката в непосредствена производителна сила, осъществяваща се в следните насоки: първо, нарастване на интелектуалния потенциал на обществото, което намира своето отражение в качествено обновяване на самите научни знания; второ, в нарастването на числеността на научните и инженерно-технологическите работници; трето, в повишаването на образователното и професионално равнище на работната сила.

Разработването и внедряването в производството на нова техника и водещи технологии, е свързано с материализацията на научното знание и неговата растяща интеграция с производството.

Един от важните аспекти на новия характер на труда е изменението на съотношението между умствения и физическия труд в производствения процес и усложняването на всеки един от тях. Тези процеси се осъществяват не автономно, не изолирано един от друг, а в тясна връзка и взаимодействие, разкривайки в своята сложна съвкупност диалектиката на превръщането на науката в непосредствена производителна сила. Тя все повече пронизва всички сфери на жизнената дейност на обществото, но преди всичко подчинява на своите закони технико-организационната сфера на материалното производство, а това означава и трудовата дейност на заетите в нея хора.

В глобалната икономика под влиянието на научно-техническия прогрес съществено се изменят съдържанието и функциите на физическия труд. В дейността на работниците нараства частта на труда, която е свързана с използването на определени умствени усилия. Физическият труд непрекъснато се облекчава, като изисква все по-малко мускулно напрежение и постепенно, но сигурно се приближава към умствения труд. В резултат на това, възникват нови взаимовръзки между физическия и умствения труд, така също и между човека и създаваните от него средства. Осъществява се един непрекъснат процес на сближаване на физическия труд с умствения и на умствения с физическия

Научно-техническият прогрес справедливо се оценява от почти всички представители на икономическата мисъл като фактор за ускоряване на интелектуализацията на труда в условията на глобализация на икономиката. Във връзка с това се правят опити да се изясни неговата специфика както за физическия, така и за умствения труд, а така също и на тяхното взаимодействие в сложните динамични условия. Необходимостта от разкриване на спецификата на интелектуализацията по отделно за умствения и физическия труд се поражда от факта, че те не остават неизменни в

условията на съвременния научно-технически прогрес, а изпитват неговото дълбоко въздействие. Това именно налага и самостоятелното разглеждане на тези процеси в пределите на всеки вид вложен труд за производството на материални блага.

По-нататъшната конкретизация на същността на интелектуализацията на труда е свързана с определянето на критериите, позволяващи да се охарактеризира този процес както от количествена, така и от качествена страна. За такива критерии, изследователите на този процес Д. Ронг, С. М. Липсет и др. приемат: равнището на образованието и професионалната подготовка на работната сила, тяхното съответствие с изпълняваната дейност, сложността и техническата наситеност на труда, внедряването на водещи технологии, участие на трудещите се в управлението на производството и възможностите за духовно развитие на личността. В своята съвкупност посочените критерии разкриват интелектуализацията на труда като процес на обучение, усвояване и използване от човека на научното знание в неговата индивидуална и обществена практика. С други думи, интелектуализацията на труда преди всичко предполага качествено преобразуване на самия обект на труда, изменящо неговото място и роля в автоматизирания производствен процес.

Практиката показва, че прогреса в обществената трудова дейност винаги се е съпровождал и продължава да се съпровожда с едно последователно предаване на трудовите функции от човека на техниката, което по същество означава освобождаване на работника от непосредствено пряко участие в производствения процес. Д. Ронг и други представители на икономическата мисъл разглеждат развитието на техниката като исторически непрекъснат процес на опредметяване на трудовите функции на човека. С внедряването на автоматизацията, човек за пръв път получава възможност за опредметяване на своите умствени функции, непосредствено свързани с автоматичното управление на машините, технологическите процеси и т.н. По този повод, известният американски икономист С. М. Липсет пише: "...Техниката за пръв път се превръща от орган на физическия труд в орган на умствения труд, от оръдие на ръцете на човека, в оръдие на неговия мозък. Тя е призвана да допълни не дейността на ръцете сами за себе си, а дейността на мозъка..." [Lipset S. 1996].

Следователно, развитието на материалното производство в условията на автоматизация зависи не от физическите сили на човека, а от степента на развитието на техниката или по-точно, в каква степен тя се опира на научното знание и техническото овладяване на неговите резултати. Изменението на ролята и мястото на човека в системата на материалното производство не означава, че то не се нуждае повече от участието на човека в него. Нещо повече, необходимостта от такова участие непрекъснато нараства и се проявява както в разработването на програми за автоматичните машини и устройства, така и в монтирането и контролирането на тяхната работа. Важно е да се подчертае, че диапазонът на участието на човека в автоматизираното производство на различните етапи от неговото развитие е нееднозначен и се изменя непрекъснато в посока на предаване на производствената техника на все по-нови и по-сложни функции от неговата дейност.

Нови особености се появяват и в труда на неквалифицираните работници, изпълняващи предимно прости, непрекъснато повтарящи се производствени операции. За работниците от тази категория е характерно значително намаляване на размера на физическия труд за сметка на използваните различни машини, механизми и приспособления, което често ги приближава до труда на полуквалифицираните работници.

В условията на глобализация на икономиката под въздействието на научно-техническия прогрес настъпват сериозни изменения и в пазара на труда. Редица професии, които са свързани с ръчния и физическия труд изчезват, като се увеличава броя и относителния дял на служещите заети както с технически, така и с административни функции. В резултат на това, непрекъснатото усложняване на труда се съпровожда с широко разпространената и позната вече практика на замяна на професии. Тази промяна в перспектива подготвя условията за сближаване и възможност от сливане на работниците на физическия и умствения труд в една обща категория. [English W. Sept. 2. 1995]. В тази връзка съвременните организации започват да търсят трудови ресурси първо, в нови географски територии; второ, с помощта на технологията да реструктурират някои работни места, така че да изискват минимална квалификация; трето, да увеличават гъвкавите форми на заетост (часови, дистанционни и др.); четвърто, да разширяват обхвата на така наречените "свободни професии; пето, да въвлечат все повече жени и представители на малцинствата в групата на икономически активното население на всички равнища на трудовия процес

Давайки възможност на овеществения труд да действа самостоятелно от живия, автоматизацията на труда не само освобождава човека от непосредственото въздействие на предметите на труда, отстранявайки го от производствения процес като жив елемент на механичната система, но и нещо повече - поставя го над тези процеси, превръща го в регулировчик и контролор. В глобализацията се свят обективно и необратимо се отстраняват технологическите основи на противоположността между умствения и физическия труд. Пряко доказателство за това е появяването в сферата на материалното производство на нов тип работник, на физическия труд, производствената дейност на който се изгражда на базата на висока общообразователна и професионално-техническа подготовка, ориентиране към усвояване и използване на сложна съвременна техника, на нови видове суровини, материали и източници на енергия, на дълбоки знания за технологическите процеси. Работникът от нов тип вече владее няколко близки, родствени специалности като на неговата трудова дейност е присъщо такова преразпределение на функциите на умствения и физическия труд, което позволява да се усъвършенстват вече не толкова физическите, колкото духовните му способности. Автоматизацията и най-вече кибернетизацията на производството, създава обективни предпоставки за органическо съединяване на умствения и физическия труд, с което допринася за формирането на качествено нов тип производителен работник

Американският социолог В. Берис, за да подчертае ролята на умствения труд в системата на съвременното производство включва в състава на теорията за "новата

средна класа" четири основни категории лица. Други теоретици, като например американския социолог Л. Ронг, поставят под съмнение появяването в социално-класовата структура на капитализма на социалния феномен "нова средна класа". Според него първо, това може да е класа, но тя не е нова, второ, тя може да е нова, но това не е класа, трето възможно е да е нова класа, но нейното появяване на сцената малко обяснява тези политически и културни изменения, които се извършват в съвременните общества. За Ронг, това което се нарича "нова класа" не съответствува на действителния социален феномен. Според американския социолог, това е преди всичко интерпретация на явления, свързани с очевидния растеж на броя на хората имащи определени интелектуални професии, много от които съществуват отдавна и достъпа до тях зависи само от полученото образование. В последните варианти на теорията за "новата класа" на преден план вместо пролетариат са издигнати такива групи като инженери, технически специалисти и други [Wrong D. 1998];

Най-детайлен анализ на "новата класа" в условията на научно-техническия прогрес по мнението на Ронг дава американския икономист и социолог Д. Бел, който вижда в нея шест отделни групи: интелектуалците, най-вече учениците; творческите работници и критиците в областта на културата; тези които предават знания и култура; работниците от сферата на информацията и развлеченията; тези които използват и предават знания; (представителите на старите и нови професии); управляващите и чиновниците. Според Д. Бел тези групи не само се различават помежду си, но всяка една от тях е вътрешно диференцирана. В случая обаче е налице едно смесване на различията между професиите с различията между класите, в резултат на което се размиват границите между класите, социалните групи и слоеве на обществото.

Доказателство за нарастващото значение на човека в глобалната икономика е неговата непрекъснато повишаваща се роля в материалното производство. Ако през първия етап на автоматизация на производствените процеси е налице едно осигуряване на производството без участието на физическия труд, то на втория етап (когато е постигната комплексна автоматизация на производството); нарастването на интелектуализацията на труда се проявява в повишаването на неговата сложност и творчески характер. Третият и най-висш етап на автоматизацията е свързан с кибернетизацията на производството. Тя освобождава човека от функциите свързани с контрола и регулирането на производствения процес като предава тези сложни умствени функции на електронно-изчислителните машини и компютърни системи. В тази връзка е важно да се отбележи, че в съвременните условия за човека остава решаването на творческите задачи на организациите и осигуряването на непрекъснато функциониране на производствения процес.

Осъществяването през този трети етап на тясно съединяване на интелектуалните способности на човека с технологическите възможности на електронно-изчислителните машини и компютърна техника, напълно го освобождават не само от тежкия физически труд, рутинните операции, високите физически, психологически и нервни

натоварвания, но и от самостоятелни умствено механически операции, като по този начин се създават условия за максимално проявление и развитие на интелектуално-творческите му способности. Д. Ронг посочва, че физическата натовареност на работника в автоматизираното производство намалява близо два пъти в сравнение с неавтоматизираното. Ръчните операции заемат по-малко от 11% от работното време [Wrong D. 1998].

Автоматизацията на производството съществено изменя ролята на логико-теоретичните страни на умствената дейност, като и придава водещо значение. Физическият труд в процеса на тези изменения придобива качествено нова прогресивна и перспективна форма, съвместима не само с комплексната механизация, но и с автоматизацията на производството. В случая става дума за формирането и увеличаването на броя на специалистите, заети с високо механизирани ръчен труд от ново, висше качество, органически свързан с една интензивна умствена натовареност и висока степен на интелекта, насочен към обслужване и усъвършенстване на самата автоматизирана техника. Всички тези процеси създават предпоставка за формиране на нов вид професионален труд, чиято главна характеристика днес е полипрофесионализма.

В условията на глобализация на икономиката, елементите на творческо изграждане, търсене на решения и експерименти са особено присъщи на труда на висококвалифицираните работници. В техните задължения влизат такива дейности като: участието в разработването на нови и модернизирани съществуващите методи за обработка на суровините и материалите; разработването на технологически способи за създаването на сложни детайли и възли; осъществяването на контрол над продукцията, изискваща голяма точност; управление на сложни агрегати и технологически процеси, които не могат да бъдат автоматизирани по силата на често променящите се условия на производствения процес; възстановяването на експлоатационните свойства на сложната и уникална апаратура и др. Всичко това показва, че в глобалната икономика в условията на един непрекъснато развиващ се научно-технически прогрес ролята на човека като главна производителна сила още повече ще нараства. Поради това, анализът на човешкия фактор е не само важен, но и жизнено необходим за всяка една социално-икономическа и политическа система. Икономиката на Третата вълна според Алвин Тофлър въпреки че притежава голяма информационна база се нуждае от всякакъв вид човешки таланти и ресурси, а не само от чисто умствени сили [Тофлър, 1996].

Масовото информатизиране на икономиката се явява като основен фактор, определящ не само пазарите, но условията и формите на труда. Възникващите през последните години "виртуални" офиси свидетелствуват не просто за нарастващото значение на информацията и компютрите в съвременния живот, а и за масовото дигитализиране на модерния свят въобще. Електронната мрежа става работно място, коренно различно от досегашните. По този начин тя съперничи на всички традиционни пространства, превръщайки се в модерна алтернатива за цялостен стил и начин на живот.

Компютризацията изисква и съвършено нова организация на труда, защото старите форми на организация и трудова дейност стават все по-малко изгодни в условията на глобализация на икономиката. Новите отрасли като електроника, биотехнология, космография и други и свързаните с тях съвременни професии изискват нови производствени отношения. В резултат на тях и поради обществената форма на информационната собственост работниците започват да играят все по-голяма роля в производствените решения. Нещо повече, новата трудова сила заета в производствения процес е все по-образована, предпочита да работи без контрол и да изпълнява трудовете си задължения компетентно и отговорно.

Промяна в организацията и мениджмънта на човешкия труд

Новата организация на производствения процес в глобалната икономика зависи не само от измененията на технологиите, а и от знанията. Самото знание създава икономическа стойност, което обуславя развитието на информационната индустрия. В нея коренно се променя както заетостта на работната сила, така също и организацията на производствения процес. Настъпва преход от йерархия към мрежести структури. За разлика от индустриалната икономика, чието управление е немислимо без вертикални структури, информационната се основава на децентрализирани звена. Най-напред този модел се появява в японската икономика и в голяма степен спомага за превръщането ѝ във водеща индустриална сила. Променените производствени условия се отнасят не само до глобалните модули на комуникациите (Интернет), но и до реструктурирането на останалите производствени дейности по модела на мрежите. В тази връзка се различават два алтернативни модела: първо, компания от американски тип, действаща на принципа на краткосрочен модел, индивидуално вземане на решение, индивидуална отговорност и строга специализация; второ, компания от японски тип, с колективна отговорност и преодоляване на противоречията между капитала и работната сила. В информационния свят редица компании комбинират тези типични стереотипи.

В глобалната икономика промените в характера, съдържанието и организацията на труда в производствения процес водят до съвършено нова и коренно различна философия на управление на човешките ресурси. В нея са силно видоизменени класическите концепции за власт и ръководство, които се свеждат до координация. Основното схващане на мениджмънта, че една бизнесструктура се създава за да расте, да се утвърждава и да съществува се заменя с временни формирания, създадени с определена мисия, които преустановяват съществуването си след като постигнат целите си. Както вече беше посочено, твърдо установените пирамидални йерархии в бъдеще ще се срещат все по-рядко за сметка на силно неформализирани и по-рехави социално-организационни структури. Очертава се тенденцията на превключване на очакванията на служителите от търсене на сигурност към стремеж за личностно израстване. Новите реалности водят до съществени промени в разделението на труда на равнище организация и в длъжностните наименования и характеристики на персонала. Очаква се разнообразието от наи-

менования на длъжностите не само да нарасне значително, но те да отразяват и описват по-точно изпълняваните функции и културата на организацията. В някои случаи унифицирането и групирането на длъжностните наименования в класификатори ще се запази. Най-важното обаче е, че хората сами ще си избират име на позицията и то няма да бъде налагано с трудовия им договор. Тези имена ще отразяват функции, а не равнища на йерархията. Промяна ще претърпи и самото работно място, неговото обзавеждане и архитектура. Индивидуалните работни места ще станат много по-мобилни, т.е. бързо ще се прегрупират и реструктурират в зависимост от задачата, която трябва да се изпълни и сформирания работен екип. В бъдеще всеки член на колектива ще бъде оценяван за качеството на работата си и приноса за решаването на общата задача.

През последните години мениджмънта на човешките ресурси придобива все по-голямо значение. Все повече мениджърите се оценяват по социалните им компетенции в управлението на хора. В условията на глобализация на икономиката мениджърът е лидер, който е широко скроен и има разностранни интереси и познания. Той е предприемач, който умее да общува с подчинените си и да разчита на екипност в повечето от решенията, които взима. Неговата ерудиция, интелигентност, обаяние, няколкото чужди езици, които владее, задълбочените му познания по маркетинг и финанси, добрата му техническа ориентация и др. са гаранция за изграждане на екипен дух, при който се запазва индивидуалността и интересите на всеки отделен служител. Това е така, защото на човека във фирмите се придава ново екзистенциално значение. Времето в което живеем изисква да се разбере как човешкият фактор може да се активизира и да се направи решаващ във всички сфери на обществено-икономическия и политическия живот. В тази връзка разглеждането на някои аспекти на новия характер на труда и на неговите проявления както в организационната култура, така и в мениджмънта на човешките ресурси в условията на глобализация на икономиката е много важно и жизнено необходимо. То дава отго-

вор на въпроса, дали информацията ще замени човешкия труд или само ще го промени.

Заклучение

Важно е да се отбележи, че икономическата глобализация е обективен процес, който се разви през последните десетилетия на двадесетия век и е едва в началната си фаза. Закономерно е тя да се развива бавно, в зависимост от създаването на съответните условия, от решението на много проблеми, които възникват. Изкуственото ѝ форсиране може да доведе до големи икономически и политически конфликти, до разрушаване през XXI век на достигнатата глобална взаимозависимост между страните и до несбъдването на прогнозите, касаещи особеностите на новия характер на труда. Животът винаги е разнообразен и по-сложен от всякакви предвиждания и прогнози.

Литература

- Стиглиц, Д. 2003. *Глобализацията и недоволните от нея*. С., Университетско издателство "Стопанство", 324 с.
- Тофлър, А. 1996. *Трусове във властта*. С., "Народна култура", 539 с.
- Тофлър А. 1992. *Шок от бъдещето*. С., "Народна култура", 329 с.
- Тофлър А. 1992. *Прогнози и предпоставки*. С., "Народна култура", 227 с.
- Тофлър А. 1999. *Третата вълна*. С., "П. Яворов", 575 с.
- Englich W. Carey. 1995. *Changing Profile of the US Labor Force US. News and World report*, Sept. 2, 46-47 p.
- Lipset S. 1996. *Whatever to the Proletariat? An History Mission Unfulfilled*, 26 p.
- Wrong D. 1998. *Seeptical Theory Dissent* . 491, 498 p.

Препоръчана за публикуване от Редакционна колегия